

УДК 82(091): 821.161.2

ББК 83.3(4Укр)

КОНЦЕПЦІЯ НЕОКЛАСИЦИЗМУ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ДЕРЖАВИНА

Н. В. Басенко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра української літератури;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57*

У статті здійснено спробу цілісного наукового аналізу концепції неокласицизму у літературознавчих працях Володимира Державина. Висвітлено основні концептуальні положення та методологічні принципи визначення неокласицизму як літературного стилю.

Ключові слова: *літературний стиль, неокласицизм, художнє мислення, класицизм, В. Державин.*

Для теоретиків та істориків нашого національного мистецтва надзвичайно важливим є вивчення і засвоєння досвіду та наукових прийомів видатних представників українського літературознавства минулих років. Це, з одного боку, забезпечує міцну основу для теоретичних узагальнень, створює вагому літературно-наукову традицію, а з іншого – саме в літературознавчих пошуках минулого закладено значну кількість цікавих ідей, які потребують свого переосмислення та розвитку і створюють величезну перспективу для сучасної вітчизняної літературознавчої науки в цілому. З цього погляду літературознавчі праці Володимира Державина, українського вченого з діаспори, є цінним джерелом для дослідників.

Загалом проблема дослідження неокласицизму на сьогоднішній день є достатньо актуальною. Вона знайшла своє висвітлення у працях таких учених, як Ю. Шерех, Д. Наливайко, І. Качуровський, В. Брюховецький, М. Ільницький, С. Гречанюк, І. Дзюба, М. Наєнко, П. Хропко, Т. Салига, Л. Тимченко, О. Астаф'єв, С. Мельник та інших. Однак, теоретико-літературні статті Володимира Державина займають серед них особне місце, оскільки належать до однієї із перших спроб осмислення неокласицизму як цілісного літературного явища, що не обмежалося лише творчістю так званого п'ятірного грона, а мало своє продовження у творчості українських письменників наступних десятиліть, особливо на еміграції. Вчений прагнув дати якісне теоретичне обґрунтування неокласицизму на рівні саме концептуальних узагальнень. У методологічному плані саме Володимир Державин уперше теоретично обґрунтував генетичний взаємозв'язок творчості неокласиків з традиціями європейського класицизму за допомогою формального підходу. На цій осно-

ві здійснив перегляд поняття класичності, розробив власну класифікацію літературних стилів. Слід також зазначити, що і сам вчений у своїй літературознавчій, літературно-критичній та перекладацькій діяльності перебував під впливом саме неокласичного типу мислення. Головними працями Володимира Державина тут є статті «Проблема класицизму та систематика літературних стилів», «Поезія Миколи Зерова і український класицизм», «Дух і джерело українського неокласицизму», що носять дискурсний характер і мають доволі критичне спрямування.

Здійснюючи побудову власної концепції неокласицизму, вчений логічно виходить з його історичних взаємозв'язків із класицизмом. Власне, неокласицизм для Державина – це той же класицизм, тільки перенесений на новітній літературний ґрунт, що чітко впливає з такого його твердження, як: «Неокласицизм це значить – модерні прихильники класицизму» [1, 162]. До того ж, саме в зародженні та послідовному розвитку цих двох стилів в українській літературі він вбачав, по-перше, історично-світоглядну основу, що по-справжньому з'єднувала українську літературу з традиціями європейського та світового письменства, по-друге, – потенціал оновлення та вдосконалення українського художнього слова.

Аналізуючи класицизм та неокласицизм як явища неперервного не тільки українського, але й світового літературного процесу, Володимир Державин у своїх теоретичних міркуваннях опирається на розуміння художньої форми як того основного критерію, орієнтуючись на який і слід здійснювати окреслення того чи іншого стилю в літературі, спостерігати його тяглість у часі, здійснювати оцінку творчості письменників, визначати вершинні твори, які мають складати скарбницю світової культури.

На його думку, як в літературі, так і в мистецтві слід застосовувати єдині принципи, які давали б змогу універсально-категоріального визначення стилю. В цьому плані Володимир Державин майже категорично відкидає історичний підхід, спираючись лише на формальну сторону будь-якої творчості. Стиль у його трактуванні – це система естетичних засобів, що поєднуються між собою логічно і мають на меті перетворення специфічного матеріалу певного мистецтва на естетично вартісний твір [1, 75]. Загальна заснованість будь-якого стилю на раціонально зумовленій творчості є однією зі справді специфічних рис концепції Державина, яка підтверджує неокласичне спрямування його наукового мислення.

Раціоналізм у художньому творенні і справді є тим ключовим елементом, що пов'язує класицизм та неокласицизм не тільки між собою, але й з античністю. Як слушно зауважує сучасний дослідник Дмитро Наливайко, «Їх пов'язує передусім те, що вони походять із давньогрецької класики і витворених нею естетичного світогляду й ідеалу, з притаманних їй чуття і розуміння форми, тобто з певної парадигми худож-

нього мислення [2, 2]. Цю ж думку, тільки більш розгорнуто, свого часу висловив і Володимир Державин з тим, проте, застереженням, що лише звернення письменника до античних сюжетів та образів (їх використання або наслідування) ще не може визначати приналежності письменника до класицистичного стилю [1, 67].

Це, звісна річ, не означає, що Володимир Державин заперечує значення античності в естетичному становленні та функціонуванні даних стилів. Письменників, у творчості яких помітні античні впливи, літературознавець називає «антикізуючими».

Визначальним, на думку Володимира Державина, є те, що «літературні стилі різняться поміж себе принципами своєї поетики» [1, 69]. Звідси випливає власне літературознавче розуміння класицизму як літературно-естетичного стилю, що містить певні лише йому властиві мистецькі особливості, які й прагне виявити дослідник.

«...Клясицизм чи клясичний (читай «неоклясичний» – Н. Б.) стиль надається до визначення за своїми іманентними чисто літературними ознаками, – пише вчений, – що не пов'язані безпосередньо ні з національною або діалектною мовою твору, ні з культурно-історичним оточенням і світоглядом автора, а зумовлені певним фундаментальним принципом поетичної творчості. Клясичний стиль існує поряд з іншими літературними стилями і може виникати в різних національних літературах зовсім незалежно від наявності або відсутності будь-якого історичного зв'язку між ними (або з античною літературою)» [1, 69].

Таке категоричне нівелювання культурно-історичного підходу зазвичай є невиправданим, оскільки досить сильно абстрагує стиль від конкретики живого літературного процесу, в якому власне він посправжньому твориться і функціонує. Та якщо аналізувати це положення з точки зору філософсько-світоглядних поглядів Володимира Державина на літературу загалом, то можна чітко побачити його загальну тенденцію до елітарності, до досягнення вершин у будь-якій повсякденній практичній діяльності. Тому класицизм у розумінні літературознавця – це дещо навіть більше, ніж стиль. Це, сказати б, вічний закон мистецтва, що полягає в його тенденції постійних пошуків досконалості.

Хоч автор і визначає неприпустимість для наукового дослідження вживання терміну «клясичний» в аксіологічному значенні, однак, на нашу думку, в подальших своїх теоретичних роздумах сам починає зводити розуміння класицизму в аксіологічну площину, оскільки розглядає його як певний стиль-еталон, очевидно, найбільш досконалий, а отже справді мистецький, на який мають рівнятися інші стилі.

Класицизм, у його осмисленні Володимиром Державином, постає як певна ідеальна мистецька модель, інваріант, що має забезпечувати відбір вершинних творів за певними чітко визначеними формальними ознаками. І хоч це, приміром, не зовсім той строго унормований класицизм французького зразка, та все ж це той стиль, який структурно най-

більш стрункий і викінчений. Тому його поява на Україні в 20-х роках, а в післявоєнний час – на еміграції, сприймалась літературознавцем як симптоматична: «Клясицизм у мистецтві природно тяжить до ідеалістичного світогляду. Тому, позбавившись з кінцем війни і зовнішнього цензурного тиску, і ще згубніших для літературного мистецтва внутрішніх потягів – ототожнювати поезію із злободенною віршованою публіцистикою – українська національна поезія відразу насамперед поновила органічно властивий їй як поезії засадничо ідеалістичної духовости клясичний стиль, що його цвітіння було брутально перервано війною й терором», [1, 336], – робить висновок літературознавець.

Однак, ці його міркування слід сприймати в основному в ключі заперечення вульгарно-соціологічного «радяністичного» підходу до мистецтва слова, що як тенденція простежувався і в творчості письменників діаспори. Адже саме таким викликом і протиставленням радянській літературі був український неокласицизм 20-30-тих років. Відстоювання класичного в українській літературі як неодмінно найкращого, мистецьки високого, такого, що не ізолює, а навпаки – виводить її на світовий художній простір, в концепції Володимира Державина хоч і є в своїй сутності протилежною стороною авторитарного перебільшення ролі якогось одного зі стилів (так як це оприявлено і в літературознавчих поглядах Юрія Шереха, Івана Багряного та інших), апріорно містить у собі благородну мету: через неокласицизм ствердити повноцінний статус української літератури серед інших літератур світу, особливо в чужомовному неукраїнському середовищі.

Ще однією важливою деталлю є те, що стильовий вияв для Володимира Державина в принципі не може мати ніяких обмежень, але може мати певну міру (ступінь): «...кожен літературний стиль може виявлятися в конкретній поетичній продукції певної літературної школи більш характеристично або менш характеристично, і клясичний стиль ніяк не становить винятку щодо цього» [1, 70]. Тобто вчений все ж визнає певну градацію художніх стильових ознак, за якою можна здійснювати ступеневу класифікацію літературних творів для визначення їх кращих зразків та міри приналежності до того чи іншого стилю.

Як ми вже зазначали, центральним критерієм у визначенні Державиним літературного стилю є форма художнього твору, що активно проявляє себе перш за все в художньому образі. Своєю чергою, художній образ – це певне особливе поєднання його семантично-значенневих елементів, що творить собою певну цілісну структуру і становить власну неповторну якість того чи іншого літературного твору. Наявність у тому великої кількості певним чином структурно побудованих художніх образів зумовлює його приналежність до того чи іншого художнього стилю: «...структура поетичного образу визначає собою методу естетизації семантичних елементів слова і через те зумовлює ту систему естетизації всіх елементів слова, яка зветься літературним стилем» [1, 76].

Тобто в кінцевому результаті літературний стиль – це естетизація всіх елементів слова.

Поняття естетизації зовсім не випадає з логічного ряду теоретичних міркувань Державина, адже під нею він розуміє метод «перетворення специфічного матеріалу певного мистецтва на естетично вартісний твір» [1, 75]. Слово як матеріал перетворюється на естетично значущу одиницю – художній образ – за допомогою структурування його значеннєвих елементів. А на основі типізації відмінних між собою семантичних структур художніх образів науковець створює власну класифікацію наявних в той час, на його думку, художніх стилів в українському літературному процесі.

Таким чином, за критерій визначення літературного стилю Володимир Державин бере різноманітні співвідношення семантичних елементів слова, що утворюють художню образність тексту, який у такий спосіб стає повновартісним твором мистецтва та іманентно входить в естетичне поле власне літературного стилю («вирішальна ознака певного літературного стилю – його образність» [1, 174]). Характер художнього образу – міра естетичної якості стилю.

Класицизм (неокласицизм) в системі художніх стилів Володимира Державина визначається як «поетичний образ, (що) має таку структуру: «контекстуальне значення слова не збігається з його ж таки загальним чи то узуально-нормативним значенням і не є безпосередньо зрозуміле для читача, а проте повністю й безвинятково розкривається у своєму літературному контексті, себто принципово не потребує для свого розуміння виходу поза межі естетичної єдності твору. Класичний образ є метафорою і як усяка метафора потребує свого розкриття; але це розкриття іманентне поетичному творові, тоді як, приміром, образ символічний принципово потребує трансцендентного творові розкриття» [1, 77].

Глибоко осмислюючи природу художнього образу, опираючись на теоретичні досягнення в галузі тогочасного літературознавства і мовознавства, Володимир Державин прагне віднайти ту справді наукову методологію, яка б давала можливість дійсно об'єктивної оцінки художніх явищ живого літературного процесу, позбавленої ідеологічної заангажованості та вульгаризаторських тенденцій.

Концептуальні засади неокласицизму є цінними для сучасної філологічної науки з того погляду, що виявляють його справді новаторський підхід у розробці такого теоретично складного питання як літературний стиль. Володимир Державин звертається до форми, приходячи в кінцевому підсумку до глибинного змістового наповнення твору через семантично-значеннєві співвідношення всередині кожного слова твору, а також у смисловому співвідношенні слів одне з одним.

Від теоретичних роздумів загального характеру Володимир Державин часто переходить до палких емоційних формулювань, що мають дискусійний оборонно-наступальний характер. Особливо це вияскрав-

люється в його концептуальній полеміці з Юрієм Шерехом та іншими видатними літературознавцями діаспори. Адже ішлося навіть про те, що неокласицизм слід захистити від його повного заперечення. Юрій Шерех у своїй статті «Легенда про український неокласицизм» намагався обґрунтувати тезу про те, що «неокласицизму як літературно-мистецької школи в 20-ті роки на Україні не було» [4, 94].

Щодо Володимира Державина, то саме в його працях «Проблема класицизму та систематика літературних стилів», «Поезія Миколи Зерова і український класицизм», «Дух і джерело українського неокласицизму» послідовно викристалізовується концепція неокласицизму як реального явища живого літературного процесу. Їх аналіз дає нам змогу сформулювати систему основних ознак неокласицизму як літературного стилю або напряму за Володимиром Державиним. Серед них такі:

1. врівноваженість (викладу й композиції);
2. «кляризм» (термін, запроваджений французькими класицистами початку ХХ ст., що означає «прозору ясність» викладу);
3. мальовничість;
4. «логічна» консеквентність (послідовність) сюжету та композиції;
5. принципова скерованість на «Велике мистецтво» [1, 158].
6. «естетизм, себто культ мистецтва, концепція Краси як найвищого блага, як конкретної художньої синтези Добра й Істини» [1, 179].
7. ідеалізм (теза про те, що класицизм тяжіє до ідеалізму);
8. раціоналізм (який, однак, учений утверджує як обов'язкову ознаку у статті «Дух і джерело кийвського неокласицизму», але переглядає та пом'якшує свою позицію щодо нього у праці «Микола Зеров і український класицизм»);
9. «гостро критичне ставлення до революції як такої і до «пролетарської» революції зокрема; бо позитивні її наслідки для мистецтва – вкрай сумнівні, а негативні – очевидні» [1, 188].
10. «внутрішня еміграція» [1, 190] – термін Державина на позначення фактичної байдужості неокласиків до сучасності. Як пише С. Павличко: «Неокласики були спокійними, розсудливими інтелектуалами, які розвивали передовсім форму й уникали зв'язку з неврастенією сьогоденішнього дня» [3, 203].

Ці положення складають базу основних суттєвих характеристик, послуговуючись якою Володимир Державин здійснював і свою літературно-критичну діяльність. Він проводив аналіз творчості різних українських письменників, беручи ознаки неокласицизму за критерії оцінки якості художнього твору.

Бурхлива, суперечлива атмосфера літературної еміграції була дуже важливим мотиваційним чинником, що спонукав її діячів до пошуків нових шляхів розвитку мистецтва слова. Можна сказати, що ці пошуки проходили під девізом «у суперечці народжується істина», продовжуючи дискусійну лінію 20-30-тих років та збагачуючи полемічну традицію української літератури в цілому.

Загалом питання літературознавчих полемік в українському еміграційному середовищі заслуговує на окрему ґрунтовну наукову розвідку, адже саме теоретично-ідейним зіткненням різних поглядів завдячуємо народженню цінних напрацювань в галузі літературної теорії, історії та критики і розширенню обріїв їх науково-дослідницької перспективи. Тому не випадковою у цьому контексті видається і концептуальна теза Володимира Державина про те, що «клясицизм – це не є наше минуле 20-х років; це ми самі, це наше творче сьогодні, вчора і позавчора і, поза всяким сумнівом, найвище в нашому завтра» [1, 195].

Отож, класицизм у його новітньому («нео-») варіанті став для Володимира Державина тією теоретико-літературною віссю, навколо якої фактично оберталася його літературознавча дослідницька робота. Відстоюючи мистецькі позиції неокласицизму, його непроминальне значення для історії української літератури, він, власне, й увійшов до історії нашого літературознавства як непересічний вчений-дослідник з власними неординарними поглядами.

Література

1. Державин В. Література і літературознавство. Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці; Упорядн. С.І. Хороб. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 486 с.
2. Наливайко Д. Чинник повноти і цілості (про класицизм та українських неокласиків) / Д. Наливайко // Зарубіжна література. – 1999. – Ч.15.
3. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко. – К.: Основи, 2002. – 679 с.
4. Шерех Ю. Легенда про український неоклясицизм / Ю. Шерех // Пороги і Запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології. – Т. 2. – Харків: Фоліо, 1998. – 584 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 6.11.2014 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С.І.,
д.ф.н., професором Салигою Т.Ю. (м. Львів)*

THE CONCEPTION OF NEOCLASSISIM IN VOLODYMYR DERZHAVYN LITERARY STUDY INHERITANCE

N. V. Basenko

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivsk,
Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

The attempt of complete scientific analysis of the conception of neoclassicism in Derzhavyn literary studies is realized in the article. The main conceptual positions and methodological principles of determination of neoclassicism as literary style are shown.

Key words: *literary style, neoclassicism, classisizm.*